

EMLÉKBESZÉD
SZATHMÁRY GYÖRGY

FELETT.

A «PEDAGÓGIAI TÁRSASÁG»-NAK 1898. ÉVI OKTÓBER HÓ 15-ÉN TARTOTT
ÜLÉSÉN ELMONDOTTÁ

Dr NEMÉNYI IMRE.

BUDAPEST.

1898.

*Ass. Szathmáry György emlékeztetésére,
Rit. no" mely tisztelettel.*

EMLÉKBESZÉD
SZATHMÁRY GYÖRGY

FELETT.

A «PÆDAGÓGIAI TÁRSASÁG»-NAK 1898. ÉVI OKTÓBER HÓ 15-ÉN TARTOTT
ÜLÉSÉN ELMONDOTTA

Dr NEMÉNYI IMRE.

BUDAPEST.

1898.

SZÜLETETT 1845. ÉVI ÁPRILIS HÓ 14-ÉN.

MEGHALT 1898. ÉVI JANUÁR HÓ 14-ÉN.

Tekintetes Pædagogiai Társaság!

Mélyen tisztelt Hallgatóim!

Van a népek életében egy érzet, egy érdek, egy eszme, melyet ural minden más érzet, érdek és eszme, — és ez: *a haza érzete, érdeke és eszméje*. Az emberi kebel valamennyi érzelmei között, lényegében a tiszteletre legméltóbb, következéseiben országok sorsára, népek életére legnagyobb hatású: *a hazának szerep-tete*. Nemzetek boldogsága és boldogulása leggyakrabban *ennek* egyenes következménye volt; de mindenkor feltétlenül szoros összefüggésben állott ezen nemzeti érzésnek őszinteségével és mélységével, mely minden valóban nagy és nemes tettek legtisztább forrása.

Ezredéves állami létünknek, a maga nemében szinte páratlan történelmi eseménye, itthon és a haza határain túl, bő alkalmat szolgáltatott nemzeti erényeinknek dícsérésére. Legtöbbször első helyen említették, hogy a nyugoti polgáriasodás határszéleire állítva, nemzetünk évszázadokon által, mint a kereszténységnek és a nyugoti civilisációnak védőbástyája állott, hogy kímélje a nyugotot a neki szánt sok ádáz ostromoktól. Ez missiószerű és magasztos küldetés volt kétségtelenül, de nemzetünk fenmaradásának titkát ne ebben a mozzanatban keressük.

Attól a pillanattól, hogy szent és bölcs első királyunk a keresztény vallásnak és az ezzel együttjáró nyugoti civilisációnak apostolává szegődik és pedig nem más okon, mint azért, mert az ősök szerezte haza megtarthatása biztosítékát *ebben látja leléve egyedül*: e percztől, egy évezreden keresztül tanúsított lelket emelő elszántságnak és a világot bámulatba ejtő, halált megvető

hősiességnek kútforrása, *kizárólag* a haza földjéhez, az ősöknek megszentelt hagyományaihoz való imádat szerű ragaszkodás volt, mely az évszázadok folyása alatt nemhogy csökkent volna, de ellenkezőleg — — mind mélyebbre és kiirthatlanul eresztette gyökereit a nemzet életébe.

Kultúra iránti érzéknek és hősiességszántságnak szebbnél szebb példáit az úgynevezett classikus népek is nagy számmal hagytak az utókorra. De Róma és Hellas fiainak hősiességében mindenkor erősen előtérbe nyomul az *egyéni érték* érvényre emelésére irányuló törekvés. Itt mint ott, a *magasabb erkölcsi és ideális szempont nem kizárólagos*. Ezért történhetett meg, hogy Hellas lakóinak az Olympiádokat követő negyedik században már szebben és meggyőzőbben hangzik a macedóniai aranyok csengése, mint nagy honfitársuknak, Demosthenesnek velőtrázó szónoklatai, — és Rómában is mihamar bekövetkezik a Césároknak erkölcsileg rodhatag kora, mely megtanítja Itália népét anyagi előnyökért ragaszkodni a nemzethez és pénzért szolgálni hazájukat.

A magyar hősokeket és költöket soha nem hordták körül vállon a lelkesedéstől megittasult népnek bámulására és meg nem koszorúzták öket pályalommbal a tömeg elragadó tapsai között, — és mégis: nincs árnyalata a hazafias és nemzeti erényeknek, a melyekre történelmünk kifogyhatatlan sorban a legmagasztosabb példákat nem szolgáltatná.

Magyar ember meg nem értheti és soha érthetni nem fogja, hogy költőnek, mint Wieland, mikép lehessen így írnia: «Die Vaterlandsliebe der Römer ist mir ein Gräuel, und Judäa, Griechenland und Rom sind an dem Wahne eines Vaterlandes zugrunde gegangen»; vagy ha találkoznék magyar költő, ki mint Lessing így nyilatkoznék: «Ich habe von der Liebe des Vaterlandes keinen Begriff und sie scheint mir aufs höchste eine heroische Schwachheit, die ich recht gerne entbehre»: akkor nem akadna a magyar nemzet irodalmának történetében lap, mely nevét befogadná, és nem találtatnék kéz, nevét az utókor számára följegyező.

Hadverő hőseinket nem említve és nem íróinkat meg költöinket, kik szellemük legmagasztosabb termékeivel a hazaszeretet megszentelt oltárain áldoztak; még tudósainknál sem tudtak soha érvényre emelkedni azok a bizonyos világpolgári hajlamok és érzések, melyek minden más ország tudósainál — foglalkozásuk

természeténél fogva — a közösség tudatából eredőleg, természet-szerűen származtak.

Magyar ember, ha egyszer a mindennapiasság szűk korlátai közül kiemelkedik, legyen akkor költő, tudós avagy katona: minden tetténél, minden gondolatával, minden elhatározásában hazájára és nemzetére függeszti tekintetét. Az *egyiket* a nyugoti műveltség és a keleti fényűzés meg pompa találkozó góczpontján, a fejedelmi kitérítésnek és kegynek szédítő fényárja ragyogja körül; a *másiknak* feje fölött, gyászos börtönében összezsapnak az emberi kinnak és szenvedésnek összes gyötrelmei. És ez mint az: hazájára gondol és nemzetére. *Bessenyei* fényözönben elkáprázott szemének az idegen jóllét csábjai között, saját nemzetének kulturális elmaradottsága jelenik meg és megalkotja a bécsi magyar testőrök irodalmi körét; *Kazinczy* pallos alá szánt feje, népe veszendőnek indult nyelvén aggódik és meghasítván öntestét, börtönében vérével készíti jegyzeteket *Ossian magyar fordításához*. — És *Horváth* Istvánnak hazafias érzületből fakadó tudományos tévelygései, naivságukban is, nem meghatók-e? — Az a szilaj vágy, hogy az emberi nem eszmekincse a magyar tudományosságnak köszönjön egy nagy vívmányt és hogy e vívmány a magyar nemzet nevével kapcsolatban emlegettessék, *Reguly* mesés nélkülözések, nyomor és inség között az Ural kopár bércein és Szibéria jégsivatagjain át, a Jeges-tenger partjaihoz hajtja csüggedetlenül. És ugyanaz az érzés, mely a saját nemzete által bántóan mellőzött *Reguly*nak, nélkülözések és nehéz küzdelmei közepette is tollába mondja, hogy ha nagygyá akarjuk tenni a hazát, szenvedései között kettőzött erővel szeressük és kétszeres hívséggel teljesítsük iránta való kötelességeinket: ugyanaz az érzés vezeti *Kőrösi*-t, emberi képzeletet meghaladó sanyarúság között a forró éghajlat országaiba, — és a Himalája égbenyúló bérceinek aljában domborodó dardsilingi elhagyatott, magányos pusztasírnál meghatóbb apotheozisát a hazaszeretnek — az emberi nemnek története nem tud felmutatni.

Napjainkban, midőn a népeknél a nemzetiségi ösztön eszmévé alakult, minden nemzet, mely ez elnevezésre számot vél tarthatni, politikai és társadalmi téren, törekvéseinek fősúlyát nemzeti jellege megőrzésére és minél tökéletesebb kidomborítására, a nemzeti nyelvnek és hagyománynak biztosítására, és a nemzeti érzésnek és hazaszeretnek tervszerű nevelésére, ápolá-

sára, gondozására és minél magasabb fokra való fejlesztésére helyezi, hogy fiaiban a nemzetiség eszméjét erős hitté nevelje.

Nálunk azonban sok évszázzal ennek előtte, midőn nemzeti kérdést nem ismertek még; mikor az egész világ tudósai egyetemesen a latin nyelvet használták eszméik közvetítésére: a költő *Zrínyi* magával ragadó meggyőzés erejével sürgeti szóval, tollal és tettel az *önálló magyar hadsereget* és a *független magyar államot*; kortársa *Apáczai* pedig, az igazi *magyar nemzeti műveltséget* tekintvén fönmaradásunk egyedüli biztosítékának, oly korban, mikor a nemzeti műveltség ismeretlen fogalom, ő, a magyar nemzeti művelődésnek honfitársaitól félreismeret és üldözött mátyrja, életét, tudását és munkaerejét — a külföld kecségető ígéretével szemben — nemzetének szenteli és *magyar nyelven* megírja a tudomány egyetemes birodalmát átölelő *Encyclopaediáját*.

Valóban, Tekintetes Pädagogiai Társaság, áhitat és hit száll az ember lelkébe, hogy a gondviselés a haza szeretetének ezen ösztönszerű erős érzését csak azért ültette a magyar nemzet fiainak keblébe, hogy ezen, az emberi család történetében nagyra rendelt népet időtlen időkig fentartsa annak betöltésére, a mire hivatott; mert történelmünk évlapjairól, mint jelenések könyvéből, hangosan szól hozzánk annak a megnyilatkozása, hogy egy évezrednek nehéz küzdelmei, vészei és viharai között *ez az érzés* volt a mi hitünk, a mi oltalmunk, a mi védelmünk, a mi pajzsunk, a mi mindenünk. *Ez az érzés* volt az a bibliabéli lángoszlopunk, mely százados elnyomatás sötét és sivár pusztaságain keresztül elvezetett bennünket a politikai és polgári szabadságnak vágyva vágyott ígéret földére; *ez az érzés* volt az az ige, a mely a halálos dermedtségbe gyakran sülyesztett magyar nemzetet fel-emelte és újra megelevenítette; ez volt az a századokon által megszentelt hagyomány, melyet az ivadék nemzedékről nemzedékre hálás kebelben híven megőrzött és ápolt, az unokák lelkében lángot gyúlasztandó; *ez az érzés* az a bűbájos és titkos erő, melyet íróink, tudósaink, költőink, művészeink és államférfiaink — inspiratio okáért — népköltésünkben, nemzeti viseletünkben és szokásainkban, állami és társadalmi intézményeinkben és mindenben, a mi e honi föld határain belül létezik, *Magyar-Génius* néven kutatnak és áhítanak; ez az a *Magyarok-Istene*, a kinek nevét jó- és balsorsban egyaránt, csak imaszerű áhítattal veszünk

ajkainkra; a ki a kedvező szerencsének szédítő mámorában a szertelenségtől-, a balsorsnak leverő csapásai között pedig a csüggedő kicsinyhitűségtől megoltalmazta nemzetünket, — és a ki állami létünk második évezredének hajnalhasadásán büszke bizalmat és megrendíthetetlen erős hitet önt lelkünkbe a magyar nemzet jövő sorsa iránt; mert ez a nemzet, fiai hazaszeretetének örök-életet adó forrásából — — halhatatlanságot ivott.

Ezen gondolatok támadtak lelkemben, midőn arra a, reám nézve sokszorosan szomorú és fájdalmas feladatra vállalkoztam, hogy — a Tekintetes Pædagogiai Társaságnak nevében és meg-tisztelő megbízásából — időnek előtte elköltözött társunknak, *Szathmáry* Györgynek sírhalmára letegyem a kegyeletes megemlékezés koszorúját.

Mert ő is azok közé tartozott, a kiknek a hazafiság mély és határtalan érzése varázserővel kötötte le egész valóját; a ki nem ismert magasabb cél, mint nemzetének javát véglegellettéig tántoríthatlan odaadással munkálni; a kinek tiszta keblében minden érzés összeolvadt a hazának szeretetében; a kinek lelkében a hazának szeretete nem is érzés már többé, hanem — — emésztő, lángoló szenvedély. E szenvedély erős lánggal lobogott lelkében és egész gondolat- és érzelmvilágát betöltötte.

Nemzeti érzületének ilyen fejlődésére és megizmosodására-, lelki életének-, egész belvilágának, a milyenné lett, olyanná való alakulására félreismerhetlenül hatott mindaz, a mi fogékony gyermek- és ifjú-korát térben és időben körülvevő: az elragadó szép táj, melyre az eszmélni kezdő gyermeknek első tekintete esett; a korai árvaság, melyre már harmadik életévében jutott édesatyja halála által; az ebből folyó sajátos körülmények, melyek között azután nevelkedett; körülötte nyom nyom mellett az elnemzetietlenedett magyarság szomorító látványa és a sok történelmi nevezetességű hely édes-bús emlékeivel; a munkaverejtékkel öntözött út, melyen az egyszerű, kicsiny falusi házikótól, a melyben született, a cultusministeri tanácsosi magas méltóságig, a hova szakadatlan tanulás és önművelés mellett, nehéz fáradsalmak és gyakori nélkülözések között, önerejéből magát felküzdötte; ez útnak fáradsalmi és ezernyi csalódásai intézményekben és emberekben: mind-mind nyomot hagytak az ő érzékeny lelkének világában. Így lettek lelkének alapvonásai: nemzeti mély hittel párosult szinte szilaj lelkesedésű hazafias érzés; embertársaiért melegen

érző nemes és nyílt szív; az erkölesi szépért, igazért és jóért hevülő egyenes lélek és ragyogó tiszta karakter; sírjáig megőrzött nemes idealismus; széleskörű, sokoldalú és beható tudás; éles belátással párosult biztos ítélet; és végül, mint minden sokat küzdött embernél, nagyfokú érzékenység, mely életének végső szakában — átélt tapasztalásai miatt — a skepsistől és pessimismustól nem egészen idegen.

Szathmárynak szülőföldje Hunyad. Bölcsőjét tehát ott ringatták azon a földön, a mely Bethlen Gábort szülte; a mely Kún Kocsárdot adta a hazának; a melyen Vajda Hunyad emelkedik, ez a megható fejezete régi nemzeti nagyságunk történelmének; — és utána hosszú-hosszú sorban Bokaj, Branyicska, Maros-Illye, Boldogfalva, Farkadin, Kis-Barcsa: a Thoroczkóyak, Bornemisszák, Kendeffy, Jósika, Lónyay családok és a Barcsayak változatos hagyományaival. Azután intő példaul a dák uralomnak és a római nagyságnak romjaiban is nagyszerű maradványaival változva egy-egy gloriosus emléke nemzeti multunk dicsőségének: Piski, Bukova a Vaskapu-szorossal, mely Hunyadnak 1442-iki dicső győzelmét látta, — és a Kenyérmezőnek honfivértől megszentelt térei. De a fénynek és dicsőségnek, mely a Retyezát alján elterülő képnek emlékeiből szétsugárzik és büszkén dobogtatja a honfi keblét, fájdalom, igen-igen sötét árnyalásai is vannak. Az ősök örök dicsőségevel szemben ott állanak szívettépő szemrehányásképpen: Nagy-Bár, Mező-Livadia, Borbátvíz, Puj, Fehérvíz, Bajesd, Felső-Szálláspatak, Malajesd, Bácsi, Hosdád és Zajkány községek részint *magyar*, részint *székely nemességből* teljesen *eloláhosodott* lakóival; nem is szólva *Kristyór*, régebben *Körösfalva*, *Czebe*, azelőtt *Veresbánya*, *Brettyin*, régi nevén *Törzsökfalva*; *Völcsesd*, *Dobra*, *Vermága*, *Boicza* községekről, melyek *Völcsed*, *Jófű*, *Veremága* és *Kisbánya* régi magyar neveiknek eloláhosításával, lakosságuk egy része is «letépte fényes nemzeti bélyegét» és eloláhosodott. — Magának *Alpestesnek* is, a Hunyadiak ez ősi fészékének, hol Szathmáry 1845. évi április hó 14-én született, nagyrészen *eloláhosodott magyar* a lakossága.

A gyermek *Szathmáryra*, kit a Gondviselés nyílt észszel áldott meg, mély és kitörülhetetlen hatással voltak a körülötte levő jelenségek. Kevésbé élénk szellemű gyermeknek figyelmét és képzeletét is megragadja vala, ha lát maga körül embereket, kiknek neve magyar; viseletük magyar; szokásaik, öltözetük magyar;

vallásuk, papjuk magyar és református, mint az övé; de nem értik meg az ő beszédét.

E jelenségek a korai érettség ösztöne által már a gyermek *Szathmáryval* sejtették a körülötte lappangó veszedelmet. De a mi a gyermek lelkében csak sejtelemszerűen derengett, az erős érzésként dobogtatta későbbben az ifjú keblét — és ellentállhatatlan szenvedélylyel tüzelte tette a férfiút. A ki mint gyermek, minden ellenőrzés híján, szegénység és nélkülözések között is, miként *Szathmáry*, kitüntetéssel járja iskoláit, és noha 16 éves korától kezdve — önfentartási kényszerből — ideje legjavát, mások tanítására kell fordítania, mégis dicséretes eredménnyel végzi be tanulmányait: abban veleszületett erős kötelességérzés van; az érzi hivatását. Miután alsó és középfokú iskoláit Hunyadi várlaka közelében, Rákosdon és az erdélyi fejedelmek elhanyagolt dicsőségű székvárosában, Gyulafehérvárott-, a jogtudományi tanulmányait pedig Kolozsvárott elvégezte, ismereteinek bővítése és betetőzése végett 1869-ben Budapestre jött, és miután két évi tanulmány után, a jogi és politikai tudományból dicséretes eredménnyel tett szigorlati által itt is magára vonta tanárai figyelmét: *pályaválasztás előtt állott.*

Szathmáry mindenkor és mindenben *a szív embere volt és életpályáját is, hazaszeretetét követve és minden más tekintet félretéve: szívével választá.* Eddigi életútján nehéz lidércnyomásként kísérte az a gyötrő tudat, hogy Erdélyben hosszú idők közönyét, végzetes hibáit és mulasztásait kell jóvá tenni. Kereste az eszközöket; fürkészte a módokat, a melyekkel a nemzet eme súlyos sebhelye felé lehetne fordítani a közfigyelmet, és a midőn hosszas töprengéseinek eredményeül azon alternatíva elé állítva látta magát, hogy vagy az erdélyrészi magyarság ügye gát nélkül halad tovább a megindult lejtőn lefelé, vagy pedig ő, a saját gondtalan nyugalmat ígérő jövőjét kockára téve, a fenragyogó célért eszközül áll a magasztos ügy megmentésére: *Szathmáry* tovább nem tétovázott és nem késlekedett — — *a hírlapírás szolgálatába szegődött.*

A hetvenes évek elején, újabb alkotmányos aeránk kezdetével esik össze hírlapirodalmunk aranykora: Kemény Zsigmond, Pálffy Albert, Horn Ede, Csernátony, Jókai Mór, Urváry Lajos, Falk Miksa, Kecskeméthy Aurél, Vadnay Károly, Rákosi Jenő, Nagy Miklós és hasonló jeleseink neveivel találkozunk e kornak publi-

ezistái között. A nemzetet a politikai átalakulás vágya ragadta meg és soha talán a hírlapirodalom művelése és emelése a hazafiságnak fontosabb, sőt talán egyedüli feladatául ily mértékben, mint ekkor, nem tekintetett. Ha valaha, ekkor volt szükség és alkalom, hogy a hírlapíró lélekzetét visszafojtva lesse a közvélemény szíverését és megérezze annak minden dobbanását; hogy megértvén a közgondolatot, a szükséghez képest, szavával — idejében fékezze a szenvedélyeket, vagy pedig az ország szívét erős lüktetésbe hozván, felizgassa a nemzet szellemét.

A közvélemény fejlesztésében és irányításában a napi sajtó ez idő tájt fontos hivatást teljesített. Igaz, hogy sem az ujságok száma, sem pedig az olvasóközönségé megközelítőleg sem volt oly nagy, mint ma; de a hírlapok rendkívüli tekintélynek örvendtek és szavuk nagy súlylyal esett a közvélemény mérlegébe. Az az általános lelkesedés és öröm, melyet az ország alkotmányának visszanyerése okozott, még mindig lekötve tartotta a kedélyeket; bizonyos ideális hangulatot ébresztett a társadalom minden körében és ez átszállott a napi sajtóra is: minden, az újra visszanyert szabadság mézes heteinek örömeiben uszott még. Ez a hangulat illeti Szathmáry ideális felfogásához, tiszta, nemes gondolkodásához.

Midőn helyét a «Hon» szerkesztőségében elfoglalta, hova az akkorszerkesztő, Jókai Mór, az alapos és sokoldalú műveltségű, rendkívüli olvasottságú fiatal *Szathmáryt* 1871-ben meghívta: már akkor tisztán lebegett előtte a nagy cél, a magyar egységes nemzeti népoktatás, a melynek megteremtését egész munkás élete feladatául és vezéreszméjeül kitűzte. Ez az eszme vitte őt a hírlapírói pályára, mert látta, tudta és érezte, hogy erről a tárgyról, míg a közfigyelmet kellőleg felé fordítania sikerül, nagyon sokszor és nagyon sokakhoz fog kelleni szólnia; ezt pedig semmi más pályán, mint a journalistikain, sikerre való kilátással tennie nem lehet. *Szathmáry* óriási munkásságot fejtett ki, mint hírlapíró. Azonkívül, a mit mint a «Hon»-nak és későbbben mint a «Hon» és az «Ellenőr» összeolvadásából keletkezett «Nemzet» című lapnak rendes munkatársa írt, sűrűn jelentek meg dolgozatai más napi- és szépirodalmi heti lapokban és folyóiratokban is; mint: a «Vasárnapi Ujság»-ban, a «Fővárosi Lapok»-ban, a «Magyarország és a Nagyvilág»-ban. — A «Szegedi Híradó»-ban, a «Kolozsvári Kelet»-ben és «Magyar Polgár»-ban is gyakran találkozott nevével az

olvasó közönség. Ezen időre esik szerkesztői működése is az «Igazmondó» című napilapnál.

De minthogy nemcsak társadalmi és közművelődési téren látja az elmaradottságot, hanem a gazdasági téren is, és miután ő erejéhez képest, minden téren tenni akar a nemzet javáért, közgazdasági tanulmányokra adja magát, melyeknek eredménye a «Budapesti Szemlé»-ben megjelent alapos, mély belátásról és széles látókörrel tanuskodó tanulságos munkálataiban van letéve.

Köteteket töltenének meg azok az ezrekre menő magvas és tartalmas cikkek, a melyeket *Szathmáry* hosszú publicistikai pályája alatt jogi, politikai, nemzetgazdasági, közművelődési, közgazdasági és az állami és társadalmi életet érintő legkülönbözőbb és legégetőbb kérdésekről, mindig alapos tanulmánnyal és sok tudással írt. De bár sokoldalú képzettségénél és a szerkesztőséghez való viszonyánál fogva gyakran jutott oly helyzetbe, hogy a közkormányzat legkülönbözőbb kérdéseiről kellett írnia, az ő legkedveltebb témája, lángoló szeretetének tárgya a magyar közművelődés és ennek egyik legfontosabb ága, *a magyar népoktatásügy* volt. Lelkében erős hitté válik az a meggyőződés, hogy nemzeti kulturánknak és a magyar nemzeti állam kiépítésének nagyfontosságú és messzekiható munkájában sem az állam, sem a társadalom, sem egyéb tényezők nem állanak feladatuk magaslatán és hogy így haladva, soha sem fogjuk kiépíteni a magyar nemzeti államot és megízmosítani a magyar nemzettestet. Ellenállhatatlan vágy emészti lelkét, hogy a mostoha viszonyok miatt tőlünk elszakadt testvéreink visszahódíttassanak és hogy erősen lüktető nemzeti kultúra megeremtése által a magyar faj hegemoniája biztosíttassék; az állam hatalma fokoztassék; a nemzet ereje öregbítettessék. De mivel lángoló lelkesedésén és perzselő fajszereteten kívül más eszköz a nagy cél eléréséhez nem áll rendelkezésére, azért a legalkalmasabb helyen, a sajtóban, a legilletékesebb tényező elé, a nemzet foruma elé viszi az ügyet: gondolkodik, küzd, fárad és munkálkodik; serkent, buzdít és lelkesít; tervezget, utat tör és céltudatosan irányt jelöl, a melyen haladva, sajnos nemzetiségi viszonyaink között, a nemzetünk létérdekeit erősen fenyegető veszély elől kitérni lehetne.

Az eloláhosodott magyarság visszamagyarosítása érdekében, lázas erővel működő agitátori munka volt az, a mit *Szathmáry*, mint publicista, a hírlapokban és társadalmi téren egyaránt ki-

fejtett. Kiváló személlal felismerte a veszélyt, mely különösen az erdélyi részekben fenyegeti nemzetünket a mindinkább elszaporodó és elhatalmaskodó oláhság részéről. Tüzes nyelvvvel hirdeti a nemzeti érdekek megóvását; rámutat a nemzet fenmaradásának és megerősítésének eszközeire és — bár saját szívét legfájdalmasabban érinti — kiméletlen kézzel rántja le a leplet a nemzet testének véres sebéről, hogy szavainak annál erősebb nyomatékot adhasson.

Szathmáry kezében tárogatóvá lett a toll és a mit írt, az szívhez ható harsány szózat volt nemzetéhez. Tüzes heve, lángoló lelkesedése átszállt olvasóira is; vészkiáltásával felrázta a nemzetet végzetes közönyéből és odairányította figyelmét az elnemzetietlenedett testvérek lakóhelyeire, a hol — talán nem is oly tulságos régen — a magyar nemzetnek még erős örállomásai voltak, melyekből ma már «az örök kihaltak».

Szathmáry a szó hatalmával fedd, sőt ostoroz. «A haza egyik legbecsesebb műemléke — így ír többek közt — a vajda-hunyadi várkastély, országos költségen már-már restaurálva és középkori szépségében szemeink elé állítva van. A várkastély egyik tornyán ott áll a nagy Hunyadi János életnagyságú ércszobra. A szobor arcczal kelet felé fordulva, kezében zászlót lobogtat, jelképezve Magyarország keleti missióját. Soha nemzet ily szatirát magára és maga ellen érczbe nem öntött, mint a minőt jelent ama szobor. Keleti missió! Nagy missiókra csak oly nemzetek képesek, melyek önmagukat becsülni tudják, melyek nem hagyják elpusztulni saját fiaikat! Missiókra erős nemzet kell és nem széthulló kéve. Ha missiót akarunk teljesíteni, erősödnünk, magunkat összeszednünk kell és pedig mielőbb: nehogy elkéssünk vele. Hunyadi ősi vára restaurálva, de a nép, a mely hajdan ama falakat védelmezte, romokban hever. Ha a falakat restauráltuk, segítsünk restaurálni a népet is. Ha az a szobor ott fenn érezni tud vala, rég alázuhant volna a magasságból szégyenében, látva e pusztulást! Az a szobor már csak arra való, hogy a pusztulásnak gyászolója legyen! Csak arra való, hogy szomorúan emlékeztessen minket arra: mik voltunk hajdan és mik vagyunk most. Ne hagyjuk meg továbbra is az arczpirító, kínos ellentétet egy restaurált várkastély és egy kipusztulásnak indult nép között.»

A lelkes szózat bámulatos hatású volt és országos mozgalmat teremtett. A mint az elért fényes siker mutatja, *Szathmáry* szavát meghallotta a büszke paloták ura és a nádfedelű háznak egyszerű

lakója egyaránt. Szinte divattá lett Hunyadmegyéért és Déváért a kaszinókban, nőegyesületekben, társaságokban gyűjteni, estélyeket rendezni, felolvasásokat tartani stb. — Az összes lapok külön rovatot nyitottak a magyarosítás érdekében megindult gyűjtésnek. — *Szathmáry* maga is tevékeny élete legszebb sikerének tartotta, hogy a hetvenes évek derekán, mikor a kedélyeket a bel- és külpolitika legégetőbb kérdései kötötték le, nékie sikerült részint a felszólalására megindult gyűjtés, részint pedig az általa szerkesztett Hunyadi-album útján 15,000 forintnyi tőkét előteremtenie a hunyadmegyei eloláhosodott magyarok visszamagyarosítására. Örömét nagy mértékben fokozhatta még az a tudat, hogy az általa indított mozgalom adta az impulsust az «Erdélyi magyar közművelődési egyesület» megteremtéséhez. *Szathmáry* két éven keresztül lankadatlan kitartással tartotta ébren a felélesztett mozgalmat, — és hogy az eredmény még nagyobb mértéket is nem öltött, csak annak tulajdonítandó, hogy a közönség figyelve és áldozatkészsége másfelé tereltetett, az orosz-török háború sebesültjei számára, majd a Deák-szoborra és a szegedi árvíz-katastrófa által sújtottak részére megindított gyűjtések által.

Elő lévén teremtvé a szükséges eszközök, *Szathmáry* alkalmas központot keresett, honnan az elnemzetietlenedett magyarság visszahódítására irányuló törekvéseit megindíthassa. Erre legmegfelelőbbnek Dévát találta, mely hajdan, míg Bethlen Gábor néhány oláh családot oda nem költöztetett, tiszta magyar város volt; holott ma a lakosságnak nagyobb felét oláhok teszik. Az egybegyűlt 15,000 frton a dévai állami reáliskola mellett ingyenes internátust létesített és segély-egyesületet, miknek az volt a célja, hogy minél több eloláhosodott magyar fiút a reáliskolában segélyezvén, addig taníttasson, míg a magyar nyelvben és nemzeti öntudatban annyira megerősödnek, hogy többé el ne oláhosodhassanak és így a visszamagyarosodás processusát elősegítsék. — Ezret meghalad azóta azok száma, kik a *Szathmáry* által teremtett jótékonyági alapnak köszönik kiképeztetésüket.

Szathmáry hírlapírói lázas hivatásának teljesítése mellett, tudományos munkákkal is gyarapította a magyar irodalmat. Két kötetre terjedő «*Tanulmányok*»-at ad ki; egy külön terjedelmes tanulmányt ír az akkor aktuális «*Kéleti kérdés*»-ről és nagy figyelmet keltett annak idejében két kiadást ért munkája «*Az amerikai verseny és a magyar mezőgazdaság*»-ról. Figyelemmel kíséri

azonkívül és tanulmányozza a külföldi irodalmat és ha oly munka jelenik meg, mely az ő kitűzött életcéljának, a magyar cultura egészséges irányba fejlesztésének szolgálhat, vagy pedig politikai, társadalmi és kulturális nézőpontból okulást nyújthat, nem késik azt irodalmunkba átültetni. Így fordítja le az Akadémia részére, Sorel Albertnek *«Európa és a franczia forradalom»* című nagyszabású művét; Hüppé-nek *«A lengyel alkotmány történelmé»*-ről írt tanulságos könyvét és Portális-nak *«Az egyesült államok, az önkormányzat és a caesarismus»* című munkáját. Az utóbbit főleg azért, hogy láthassuk a mesés áldozatokat, melyeket Amerika a művelődés oltárára hoz és a lélekemelő vívmányokat, miket ott a közoktatás ügyével egybeforrott demokratia és önkormányzat teremtett.

Szathmárynak munkakedvét és óriási munkabírását csak olthatatlan tudásvágya szárnyalhatta túl, — és az önművelésre való fáradhatlan törekvésénél csak az ahhoz szükséges szorgalma és kitartása volt nagyobb. Nagy kiterjedésű irodalmi munkássága mellett arra az óriási olvasottságra és sokoldalú tudásra, mely munkáiban meglepi az olvasót, csak úgy tehetett szert, hogy álmát rabolta meg, éjszakákat töltvén könyvei mellett. Eközben, hogy alkalma legyen az ifjúságra is hatnia, elhatározza a középiskolai tanári vizsga letételét. Elhatározását a tett követi mihamar és az 1879. évben már, hirlapírói munkája mellett, a fővárosnak egyik középiskolájában a magyar történelemre és irodalomra tanítja az ifjúságot. Vonzó, tartalmas és érdekfeszítő előadása, a tanítványaihoz vonzódó meleg szíve, csakhamar a legrokonszenvesebb viszonyt teremtette meg a tanár és növendékei között. De *Szathmáry* mint mindent, a mire vállalkozott, úgy tanári teendőit is lelkének egész odaadásával teljesítette, és így átlátta, hogy ereje elfogy e kettős hivatás teljesítése közben. Néhány év múlva tehát megint visszatért egészen a journalistikához és újra átvette a «Hon»-nál a *külföldi rovat* szerkesztését, melyre őt széles látókörén kívül gazdag nyelvismerete is hivatottá tette. A *hazain kívül* tehát a *külpolitikai* mozgalmakat is, hivatásszerűen kellett beható megfigyelés és tanulmány tárgyává tennie.

Épen erre az időre esik egyik legmozgalmasabb korszaka a spanyol történelemnek és egyszersmind *Castelar* Emilnek, a mérész és fenkölt eszmék lánglelkű és elragadó ékesszólású bajnoka, egész Európát lázba ejtő szereplésének fősúlya. *Szathmárynak*, ki

hírlapírói minőségében a külföldi eseményeket élénk figyelemmel kísérte, oly mély rokonszenv töltötte el lelkét e nagy férfiú egyénisége és szereplése iránt, hogy megtanulta a spanyol nyelvet, csakhogy Castelar munkáit és szónoklatait eredetiben olvashassa. Sűrű levelezésben is állott e nagy férfiúval, kinek azután, egy kötetbe összefoglalva, lefordította *szónoki beszédeit* magyarra és hasonlóképen «*A római műveltség és a classicus művészet*», valamint «*A művészet, vallás és természet Olaszországban*» czimű munkáit is. Castelar munkáinak szépsége káprázatos és elbájoló. De a mi *Szathmáryt* Castelar szónoki és egyéb műveiben oly ellentállhatlan erővel vonzotta és lelkesítette, az nem csupán a mélységes érzelmeknek és a magasztos gondolatoknak túlárado bősége; nem az eszmék magas szárnyalása, és nem nyelvezetének festői gazdagsága, vagy képekben, hasonlatokban és meglepő ügyes fordulatokban gazdag beszédeinek formai tökéletessége és bevégeztsége volt, hanem az a végtelen nemességű tüzes lélek, melylyel a világmozgató, az emberi nemet minden rétegeiben átjáró nagy eszméket, mint: a gyülekezési, az egyéni, a lelkiismereti, a vallás- és a sajtószabadságot tárgyalja; valamint az a nemes exaltatióig menő mámorító lelkesedés, melylyel Castelar a hazáról szól és a hazának szeretetéről. Castelar tanulmányozása mély és kiolthatatlan nyomokat vésett *Szathmáry* lelkébe, ki épen oly olthatatlan szeretettel lángolt hazájáért és nemzetéért mint amaz és a ki, midőn később a nyilvános politikai pályára lépett, ha nem is emelkedett a szónoki tökéletesség olyan utolérhetetlen szédítő magaslatára és nem is lehetett a lelkét eltöltő eszméknek oly elragadó szószólója, de azért épen olyan tántoríthatatlan, elszánt, lángoló lelkesedésű és tiszta-lelkű híve volt minden szabadelvű eszméknek, mint aranszájú mestere — — Castelar.

Szathmárynál szabadelvűbb gondolkozású embert én valósággal nem ismertem; kétlem is, hogy létezhessek. Szívének csak egy bálványa volt: a haza; lelke csak egy hitet ismert: a hazának szeretetét; — és akit ő *ebben a hitben* elég szilárdnak talált és állhatatosnak, annál kor, vallás, társadalmi állás és nemzetiség különbözetei elenyésztek szemei előtt; azt testvérként meleg szeretettel ölelte őszinte kebelére.

Hunyad vármegye intelligentiája rokonszenvvel nézte *Szathmáry* munkásságát; örvendett sikereinek és büszke volt őt földijének mondhatni. A dévai választó kerület méltányolván az ő

kiváló érdemeit, önzetlen hazafias fáradozását és a közjó előmozdításában elért sikereit, már 1878-ban felajánlotta neki a képviselői mandátumot; de *Szathmáry* csak 1881-ben jutott a parlamentbe. A dévai választó kerület, midőn *Szathmáryt* képviselőjeként az országházba küldötte, csak részben törlesztette ama kedvezmények és jótétemények hosszú sorát, melyek szülőmegyéjében már ekkor *Szathmáry* nevéhez fűződtek. Ez nem volt előlegezett bizalom a kerület részéről, hanem megfordítva.

A képviselői állást senki még ideálisabban nem fogta fel, mint *Szathmáry*. A miért eddig tollal küzdött, most szóval is síkra szállhatott. Képviselői állását soha a saját érdekében ki nem használta; ellenben boldog volt, ha kerülete részére valamit kieszközölhetett. De jóllehet, hogy csak a dévai kerületnek volt képviselője, egész Hunyadban alig van közintézmény, melynek létesítése nem az ő nevéhez és képviselői ténykedéséhez fűződne: a piski-telepi kisdédóvótól kezdve fel a dévai al-reáliskola kiegészítéséig és internátussal való kibővítéséig; az ipartestület épületétől és a dévai előlegezési szövetkezet telkétől és házától, fel az önálló kir. pénzügyigazgatóságig és a megye székházának kiépítéséig; a Hunyad vármegyei csángótelepítés, Déva város vásári és vámjoga, számos állami iskola és kisdédóvó, mind a *Szathmáry* képviselői pályáját jelölik. Nem is szólva azon anyagi és erkölcsi támogatásról, melyben évi képviselősége alatt nemcsak választóit, hanem mindazokat részesítette, kik hozzá, mint ismert nevű és páratlan jószívűségéről is ismert képviselőhöz segítségért fordultak.

Érzékeny szíve szerető részvéttel fordult embertársai felé; legnagyobb örömét az emberbaráti szeretet gyakorlásában találta fel és jóságánál csak szeretetreméltósága volt nagyobb, melylyel azt gyakorolta. A jótékonyság gyakorlása valóságos élet-szükséglet volt nála és később, magas állásában is életének legnagyobb örömei közé tartozott és legboldogabb napjai azok voltak, ha valamely elnyomott, vagy szenvedő, vagy nélkülöző embertársát céljához segíthette. Parlamenti működése, mint a tanügyi bizottság előadójaé, egyébként csak folytatása volt a nemzeti kultúra érdekében kifejtett eddigi lelkes tevékenységének.

Egész lélekkel csügg ezen az ügyön és ha ez irányú tevékenysége súlypontját első sorban épen a hunyadmegyei viszonyok javítására helyezi, ez nem tisztán a locais patriotismusnak rovására irandó, hanem azon körülménynek tudandó be, hogy a

hetvenes években, a magyar korona összes megyéi között, Hunyadban voltak a legszomorúbb kulturális állapotok: a tanköteleseknek csak 10 százaléka látogatta az iskolát. Ezen elszomorító állapotok a hetvenes évek vége felé már tetemesen javultak ugyan, de még mindig alig történt valami a hunyadmegyei eloláhosodott magyarság visszahódítása érdekében; pedig ez fájt szívének leginkább; ez zaklatta fel lelkének nyugalalmát legjobban. Gyötrő kínnal emésztette őt az a gondolat, hogy saját véreink, kiket az eloláhosodás tőlünk elszakított; saját fajunk, de mely nyelvünket nem érti már, hazaellenes üzelmek eszközéül fog felhasználtatni ellenünk — — nehéz napokban.

Ez a gondolat érleli benne többek közt azt az elhatározást is, hogy a szülő-faluja szomszédságában levő Kis-Barcsa községnek hajdan magyar és református, de hitben és nyelvben egyaránt elnemzetietlenedett oláh lakosságát visszatéríti a görög keleti vallásról ősei hitére, a református vallásra. — 1885-ben megindította a mozgalmat, melyet a legszebb siker koronázott, és — noha ő maga a kath. hitet vallotta — mindvégig hű és kifogyhatatlan jóltevő pártfogója maradt a ref. hitre visszatért kis-barcsaiaknak: harangokat szerez számukra; képviselőtársai között több száz forintot eredményezett gyűjtést rendez az új egyházközség részére; szakadatlanul küzd és munkálkodik, míg a kis egyházközségnek templomát is fel nem építteti és nagyrészen sajátjából látja el az új egyházközséget templomi berendezéssel. Azután mint buzgó apostol el-ellátogat az ő kis nyájához: buzdítja, bátorítja és lelkesíti őket; új erőt és kitartást önt lelkükbe és így tartja ébren bennük a felszított lángot. Ma ezen egyházközség híveinek száma a százat közelíti és minden 40 éven alúl levő egyén beszéli a magyar nyelvet.

De a midőn szülőföldje magyarságáért így fáradozik, azért ő egy pillanatig sem téveszti szeme elől az országos érdeket, a nemzeti kulturpolitikát sem!

Az eszmék hatalmától elragadott léleknek szenvedélyével csinál minden téren propagandát a magyar állameszmének, melynek testet öltött alakjaként a *magyar nemzeti népoktatás* lebeg lelki szemei előtt; mert mindazt, a mi a nemzetnek befelé szilárd egységet és összetartást, kifelé pedig önérzetet és nagyhatalmi tekintélyt biztosíthat, mindazt a nemzeti népiskolától várja. «A nemzet sorsa — — úgymond egyik parlamenti beszédében — —

a mennyiben tőlünk függ, a népoktatás terén döl el és azért az igazi nemzeti feladatok a népoktatás terén várnak megoldásra». Nemzetünk politikai, társadalmi és ethnographai viszonyait buzgón tanulmányozva, *Szathmáry* lelkében mély gyökeret ver az a meggyőződés, hogy az *iskola nálunk nem pusztán kulturális tényező*, nemcsak a didaktika és pædagogia kérdése, mint más államokban, hanem *a magyar faj és magyar állam létfeltételének alapja*, vagy — hogy *Szathmáry* saját szavaival éljek — «oly kérdés, mely a magyar nemzetet csontig és velőig érdekli», — és társadalmi, valamint nemzeti politikáknak, ha nem is egyetlen, de minden esetre leghatalmasabb, legbiztosabb eszköze, melynek fajfentartó és --- alkalmas viszonyok közé helyezve — nemzetizmosító ereje van.

A magyar törvényhozó testületnek *Szathmáry* egyik legrokon-szenvesebb alakja volt, kinek felszólalásait pártkülönbség nélkül örömmel és jóakarattal fogadták mindig a hallgatók. Mert ha képviselőtársai között tagadhatatlanul voltak is sokan, a kik fölül-múlták őt eloquentiában; a kiknek szónoklatai szélesebb alapra fektetve, gazdagabb tartalommal ömlöttek és tökéletesebb külső alakkal dicsekedhettek: de nem volt közöttük egy is, a ki az ügyet nálánál több hűséggel és odaadással szolgálta, vagy a kinek szavai mélyebb, erősebb és ellentállhatatlanabb meggyőződésből, mint az övéi, fakadtak volna. *Ebben* rejlik szónoki hatásának titka és *ebben* leljük szónoki sikereinek magyarázatát.

Mert *Szathmáry*, mint előadó szónok nem volt magával ragadó. A lángoló hev, a melylyel írni tudott, hiányzott élőszóbeli beszédéből. Ő nem vesztegeti meg hallgatóit külsőségekkel, nem a szónoki beszéd figuráival, nem az előadás művészetével. Erős gondolatokat kifejező szavai inkább meleg közvetlenséggel, szoros logikai rend által és az igazság erejével hatottak a hallgatóra; --- beszéde: zamatos és tiszta magyarságú, tartalmas és szabatos volt, simán folyó és meggyőzéssel teljes, szívtől jövő és szívhez ható. Valamint szavai minden affectatió nélkül mindig hű kifejezése voltak annak, a mit érzett és a mint gondolkozott, azonképen tettei is minden időben a legszebb harmoniában voltak szavaival és igazolták érzelmeinek és szavainak tisztaságát és őszinteségét.

A közoktatási bizottságban előadói minőségében és az országgyűlési tárgyalások alkalmával történt felszólalásainak eredménye az a, magyar nemzeti nézőpontból megbecsülhetetlen fon-

tosságu mozzanat, hogy az állami felügyelet és ellenőrzés jogköre a kisdédóvási és középiskolai törvényben oly kiváló módon érvényesül; a tanítóképző intézeti tanárok fizetésrendezésének is ő volt lelkes szószólója; továbbá a tanítók és tanítójelöltek katonai szolgálati viszonyaik rendezésének hasonlóképpen.

A magyar tanítóság, mely ügyeinek lelkes támogatóját látta mindig *Szathmáryban*, az 1890. évi IV. egyetemes tanítógyűlés elnökévé választotta őt.

Szathmáry méltányolta és szerette a magyar tanítókat. Nem a népszerűség hajhászása miatt, a mi távol állott tiszta, egyenes jellemétől és nem tapsaikért, a melyek után nem vágyódott sohasem; hanem szerette őket — mint a nemzeti kultúra apostolait — szilárd és benső meggyőződésből; mert annak az eszmének, melyet ő propagált; melynek népszerűsítésére törekedett; melyet a közszellemben szent meggyőződéssé érlelni keblének leghőbb vágya-, megvalósítani életének legfőbb ideálja volt; ennek az eszmének megvalósítását, ezen magasztos ideálnak megközelítését: az oszthatatlan és oszthatatlan egységes magyar nemzeti államnak a magyar nemzeti népoktatás által leendő fölépítését — — általuk és tőlük várta.

Ezt az eszmét — és a tanítói állásnak ezen eszme szolgálatában való magasztos hivatását: a magyar nemzeti műveltségnek a népoktatás útján az alsó néprétegek milliói között való terjesztésének nemzeti nagy fontosságát fejtegeti a IV. egyetemes tanítói gyűlést megnyitó, eszmékben gazdag és gyönyörű szépségű, gyűjtő hatású beszédében, melyért az akkori közoktatásügyi miniszter, *Csáky* Albin gróf, egy Mindszentről hozzá intézett meleghangu levélben elismeréssel üdvözölte őt és a népoktatási ügyek élére, a vezetése alatt álló miniszteriumba, miniszteritanácsosnak meghívta.

Szathmáry engedett a meghívásnak. Nem az állás, mint ilyen, kecsegtette őt, hanem, hogy élete eszményének megvalósításához, melyért eddig inkább szóval és tollal, mint tettel léphetett sorompóba, közelebb hozatott; hogy mód nyújtatik néki, ifjúkorának a magyar nemzeti culturáról szőtt álmait, messzemenő terveit realizálhatni.

Szathmáry kész kulturpolitikai programmal, erősen kialakult meggyőződéssel állott azon munkakör élére, a melyre elhivatott és a melyre tehetsége és eddigi munkássága is praedestinálta. «Minden

iskola — úgymond — kedvező viszonyok közé állítva, két érdeknek tehet komoly szolgálatokat: az egyik a *didaktikai* — *kulturális* érdek; a másik a *nemzeti* vagy *állami* érdek». E néhány szóban kristálytiszta tükröződik *Szathmáry* felfogása. Láthatjuk belőlük, hogy helyes népoktatási rendszernek csak azt tekintette, mely a mellett, hogy a nép szellemi szükségleteit kielégíti, valláserkölcsi életét nemesíti, az iskolát egyszersmind a hazafiúi érzések tűzhelyévé teszi; a hol a *nép minden rétegének gyermekei* a legmaradandóbb benyomásokat szerzik a nagy nemzeti család hagyományaiból és a hol felébresztetik és hiven, gondosan ápoltatik a gyermek fogékony lelkében a nemzet nagy egységéhez való hozzátartozandóságának érzete és tudata, a melynek segítségével azután felfoghatja, megértheti és átérezheti, hogy mik voltak azon nagy és lélekemelő motivumok, a mikért a letűnt nemzedékek imádkoztak, küzdöttek, szenvedtek és véreztek.

«A nép érzéseiben hatalom gyökerezik.» És ennél fogva, ha a magyar korona területén minden iskola, nemzetiségre-, nyelvre- és felekezetiségre való különbség nélkül, a nép gyermekeinek vérébe nem oltja be azon tanokat, melyeket hangosan hirdet a hazaszeretetnek magasztos evangéliuma, és ha kiolthatatlanul nem plántálja a haza jövő reményének, az ifjúságnak lelkébe azt az érzést, melynél fogva büszke önérzettel vallja magát nemzete tagjának; ha nem teszi az ifjú nemzedék szívét és lelkét fogékonyrá dicső nemzeti múltunk emlékeinek méltányoló megértésére és a haza jelenben való érdekeinek átérzésére és helyes felfogására; ha mind ezeket elérnie nem sikerült: akkor az a népoktatás hasztalan, eredményeiben áldástalan munkát végzett és nem töltötte be nagyrarendelt hivatását.

Szathmáry éles szemmel látott és jól ítelt; mert minden tényezőknél szükségességét és kiváló fontosságát mélyen érzik még azok az államok is, melyek természeti helyzetüknél, múltjuknál és történelmi alakulásuknál fogva, nemzetileg is egységes és összetartozó egésszé képeznek; melyeknek tagjai egységes népfajból állván, nyelvükre, múltjukra, szokásaikra és érdekeikre nézve is azonosak: mennyivel inkább kell tehát, hogy áthasson e közszükség érzete minket abban a tudatban, hogy hazánkban, a viszonyok polyglott természeténél fogva, az állam-egység eszméje és gondolata, a lakosság nem minden rétegében vert még kitéphetetlen gyökereket. Azt *Szathmáry* jól tudta és

érezte, hogy *épen ez a tény* teszi nálunk a nemzeti nevelés kérdésének megoldását a legfáradtságosabban realizálható tényezővé; de viszont ez a tudat győzte meg őt arról is, hogy csakis a szó legteljesebb értelmében vett *nemzeti nevelésnek* áldásos hatása alatt tisztulhat és nemesbedhetik népünk minden rétegének hazafias és erkölcsi felfogása, és terjedhet szellemi látóköre annyira, hogy tudatosan és imponáló erélylyel tudja magától elutasítani és távol tartani a lelketlen és káros idegen befolyásokat, melyekkel, a mint *Szathmáry* azt kora ifjúságától fogva szerzett személyes tapasztalataiból sajnosan tudta, egynémely nemzetiségi iskolában a gyermekek lelkülete és érzelmei a phantasmus és elfogultság maszlagja révén már csirájában megmérgeztetnek; mert államellenes tanokkal megtévesztve oktatják ki őket nemzetünk multjának történetére; a mit hirdetnek nekik, az hamis tan; a mire őket tanítják, az rút hálátlanság haza és nemzet iránt; és a mit szemük láttára művelnek, az tömjénezés — — hamis oltárok előtt.

Ma már mindenkit áthatott és a köztudatba is átment az a meggyőződés, hogy *azé az állam, a kié az iskola*; és a nemzetiségeknek e téren kifejtett veszedelmes agitációja tanúságot tesz a mellett, hogy azt ők is erősen érzik, hogy a nemzeti élet emelését és fejlesztését célzó valamennyi tényező közt az iskolának ügye a *legfontosabb* állami érdek, — és hogy mint olyan factor, melyben állami életünk föltételeinek összes szálai összefutnak, az iskola ügye az *egész nemzetnek* ügye, a melyért kell hogy egyforma odaadással és lelkesedéssel szálljon sikra minden ember.

Ezen meggyőződés tüzelte *Szathmáry* hazafias lelkét arra, hogy évtizedeken által, laukadatlan kitartással izgatott és állott ki a «*nemzeti népoktatás*» mellett, és a mint az *uticai* Cato minden beszédét Carthaginem esse delendam-mal kezdette meg és zárta be, azonképpen *Szathmáry* közpályán való működésének minden tényéből is hangosan kiált felénk az intő szózat, hogy *nemzeti államot csak nemzeti népoktatás mellett fogtok teremthetni!*

Szathmáry kulturpolitikai törekvéseinek végcélját a *népoktatásügy államosítása jelöli*. Ez szól bozzánk «Nemzeti állam és népoktatás» című könyvének minden sorából és ezt bizonyítja az a kitörő öröm, melylyel azt az országos mozgalmat üdvözölte, melyet a népoktatás államosítása érdekében *Csanád* vármegye

közigazgatási és törvényhatósági bizottsága 1895-ben megindított és melyhez, elenyésző csekély kivétellel, valamennyi törvényhatóságaink, a többi között az ország szívének. Budapest székesfővárosnak törvényhatósági bizottsága is csatlakozott. Jól esett látnia lelkének, hogy elveit egy nemzet helyeslése kíséri és hogy törekvései az egész országban örvendetes viszhangra találhatnak.

Szathmáry valóságos vallásos meggyőződéssel és bensőséggel hitt a magyar nemzeti népoktatás államalkotó erejében.

Voltak sokan és vannak még ma is, a kik *Szathmáryt* felfogásáért *nemzeti rajongónak* és terveit *utólérhetetlen ábrándoknak* állították.

Legyen.

Ha ábrándozónak *azt* nevezzük, a ki élete minden reményét egy szent érzésnek, egy nagy gondolatnak, egy magasztos czélnek feláldozni kész; a ki minden örömét ezekben találta és minden törekvéseit ezeknek megvalósítására irányozá: akkor, a szónak ily lelket felemelő nemes értelmében, valóban ábrándozó és rajongó vala *Szathmáry* György is. Mert ő is oly feladat megoldására vállalkozott, mely emberi erőnél magasabb vala; ő is életének oly czélt tűzött ki, mely nem egy rövid emberélet alatt érhető el, sőt elérve is, reá mint *egyénre* teljesen haszon nélkül való. De ha ily felfogással egy vizsgáló pillantást vetünk a történelembe, nem az a kérdés vetődik-e fel szemünk előtt, hogy a Grachus-testvéreken kezdve, egy eszméért vagy egy meggyőződésért vagy az emberiség érdekeiért önzetlenül küzdők hosszú-hosszú lánczolatán keresztül fel-fel: Columbus és Campanella és Ramus Péter és Morus Tamás és Galilei és Savonarola és hozzájuk hasonlóan sok-sok mások még: vajjon mi egyebek voltak ők, ha nem rajongók és ábrándozók? És mindezeket meggondolva és múlt idők nehéz küzdelmeit a jelenkor örvendetes credményeivel összevetve, valljuk meg: *ábrándozók voltak az emberi nemnek legnagyobb jóltevői.* Őket korról-korra a népek gondviselő Istene küldi a világra áldozatul szellemi vagy erkölesi süllyedésbe esett embertársaik megváltására, vagy hogy eszmék fényével igaz ösvényt mutassanak nemzetüknek.

Az emberi haladásnak mezején egy fűszál sem kél ki, melynek magva verejték áztatta földbe gondos ősök által el nem vettetett, — és az ivadék nem szedile a gyümölcsét egy fának sem, melyet önzetlen elődök, sokszor önhasznukra való minden kilátás

nélkül, csupán a jövő reménységének fejében, nem plántáltak és gondosan nem nyesegettek.

A népoktatásügy államosítása, melyért *Szathmáry* küzdött, de a mi ma még merő utópiának látszik, idővel be fog következni. Be fog következni a szellemi és politikai áramlatok logikai természeténél és expansiv erejénél fogva: vaskövetkezetességgel, mint egy jól megoldott matematikai feladatnak az eredménye, — és biztosan mint egy syllogismusnak a zárótétele. Az utat, mely a kezdet és a célrajutás között húzódik, majd letűnt nemzedékek nyomai jelölik talán és az eszme első harcosainak sírhalmait százados moh lepi be; meglehet. De végtére logikai szükségességgel mégis eljő a nagy nap, mely *Szathmáry* ábrándjait valóra váltja és akkor az ivadék, mely a kétségtelenül áldásos eredményeket élvezni fogja, visszatekintve az eszme úttörő pályaküzdőire, nem fog elmeletni a *Szathmáry* György neve mellett a nélkül, hogy kalaplevéve hálás kegyelettel áldást ne mondjon emlékezetére.

Szathmáry erősen kialakult tudatossággal, valóságos stratégiai tervezéssel és számítással munkált népoktatási eszményének megvalósításán. A haza polgárai között annyira szükséges közös átérzésnek és összeforrasztásnak leghatalmasabb, talán egyedüli és kizárólagos tényezőjéül a *magyar nyelvet* tekintvén, törekvései a *nyelvhatár terjesztésében* jegeczesedtek ki. De e részben is *első sorban* az önvédelemre szorítkozik és azokat a helyeket szállja meg a magyar kultúra és államiság védőbástyáival, állami iskolákkal, a hol a már elnemzetietlenedett magyarságot kell visszahódítani, vagy *azokat a községeket*, a melyek «vérszegények magyarság tekintetéből» és attól lehet tartani, hogy a magyar kisebbség, mint ez oly sok esetben megtörtént, elnyeleetik a túlsúlyban levő idegen nemzetiség által. *Ezután* következtek az *oly községek, melyekben a magyar elem túlsúlyban lévén*, a csekélyszámú más nemzetiségűekre assimiláló hatást gyakorolhat az iskola; *negyedik helyen a tisztán idegen nyelvű és nemzetiségű oly községek, melyeknek higgadt és józanabb belátású lakossága önként és örömet hajlandó nyelv tekintetében is assimilálódni, összeforrti velünk*, ha az állam megadja a hozzá szükséges módokat és eszközöket — a népoktatási intézetek felállítása által; mert *önmaguk átlátják*, hogy a teljes egyenlőségnek *csak ez az egyedüli útja*, mert *csak ez* hárít el minden akadályt a nem magyar-ajkú

polgártárs előtt; *csak a magyar szó* nyitja meg előtte az ajtót — — hivatalba és társaságba egyaránt.

Az erőszakos magyarosításnak szándéka távol állott Szathmárytól. «Mi nem akarunk — mondja egyik parlamenti beszédében — senkit erőszakkal megmagyarosítani; de ezt nem is tehetnők, mert nem rendelkezünk még arra sem a szükséges eszközökkel, hogy saját elkorcsosodott fajunkat, az elnemzetietlenedett magyarságot megmentjük, visszamagyarosítsuk. Az erőszakos magyarosítás ellenszenves és gyűlöletes törekvésének én nem voltam és nem is leszek szószólója. Én nem vagyok nemzetiséggyűlölő és nem akarok panmagyarizálni; de mint magyar ember megkövetelhetem, hogy nemzetem egy része visszatereltesék azon testhez, melytől mostoha viszonyok elszakították.»

Az imént mondottakból kiviláglik, hogy *Szathmáry* kulturpolitikai programja a *tisztán magyarajkú* és magyar vidéken fekvő községeknek csak *végző pontban* szánt állami iskolát; csak *kétségtelenül beigazolt szegénység* esetében. E jelenséggel szemben önkéntelenül tolul ajkunkra a kérdés, hogy a ki oly perzselő szeretettel szereti fáját, mint a hogy *Szathmáry* azt szerette: mi készítette őt ily eljárást követnie?

Könnyű a felelet.

Szathmáry közvetlen tapasztalatok hatása alatt tanulmányozta az életet és tanulságot vont a történelemből, és ha a tényeknek csakugyan van megdönthetlen logikájuk — a mint mondani szokás — és ha a történelem valóban az életnek tanítómestere, a mint azt Cicero lenni állítja, akkor azon az alapon, a melyen indult, más eredményre, mint a melyre jött, lehetetlen volt jutnia; mert az ő nézete szerint a tisztán magyar lakossággal bíró községekben az iskola *csak kulturális célt szolgál, csak didaktikai feladatot old meg*; a másik — a hazafias, a nemzeti cél, iskola nélkül is el van érve. Történelmünkben nem kell messzire mennünk példáért. Szegednek sok ezernyi tömegben összesereglett, iskolázatlan és addig páriaként elnyomott tanyai lakosságát Kossuth 1848-ban «a haza büszkeségének» nevezte, midőn a piacon, beszédének hatása alatt, zuhogó esőben leemeltek kalapjaikat és mint egy ember megesküdték, hogy a hazát utolsó csepp vérükig megvédelmezik; ellenben a hazánkban élő nemzetiségek nagy része, a Hora és Kloska-féle lázadáson kezdve,

örömmel ragadott meg minden alkalmat, mikor a magyarság ellen síkra szállhatott.

Ezt az *érthetetlen* ellenszenvet elenyésztetni; az iskolai nevelés által a nemzetiségbelieket felvilágosítani, megnyerni és a magyar elemhez assimilálni volt *Szathmáry* életének egyik legfőbb vágya; mert az ő hite szerint «Magyarország csak azon mértékben lesz igazán magyar állam, a mily mértékben sikerül a magyar nemzet *számbeli és faji gyarapodását* előmozdítanunk».

Ha élt valaha ember, a ki a magyar elemnek szellemi suprematiáját Magyarországon óhajtotta: *Szathmáry* is lelkének egész teljével áhította azt; de a nagy nemzet-összesség azon részének, melyet «*nép*» fogalmával, a szó közönséges értelmében jelölni szoktak, ő sem assimiláló erőt nem tulajdonított, sem assimiláló tehetséget.

A hol a magyarság eloláhosodott, ott is ez a processus nem az oláh köznép hatása folytán következett be, hanem egy kényszerhelyzetnek volt az, ép oly természetes, mint szomorú eredménye. Minthogy az egyes községeknek nagy minoritásban levő magyar eleme külön iskola állítására a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezett, gyermekét iskoláztatni azonban mégis akarta, tehát gyermekét az oláh, szerb vagy tót iskolába küldte, a hol a sok-sok ezernyi magyar elemre, *nem a más nemzetiségek összessége*, hanem azok közül csak *két tényező* gyakorolta az elnemzetietlenedő hatást: az *egyház* és az *iskola*, vagyis: a *pap* és a *tanító*. Holott azon sok százra menő községeinkben, a melyekben egyenlő anyagi viszonyok között élve a két, sőt háromféle nemzetiségek mindegyike tart fenn iskolát és templomot: évszázados együttlakás után a kölcsönös assimilációnak legcsekélyebb nyoma sem észlelhető.

Mint a mágnespatkó, melynek hajlása és az a körül elterülő túlnyomó nagy test-tömeg, bár az egésznek kiegészítő, nélkülözhetetlen és összetartó része, érzéketlen vesztegel és csak a csúcsok gyakorolnak ható és vonzó erőt: ilyenek a nemzetek. Tétlenül vesztegel a sokaság, míg államalkotó és erősítő tekintetből a ható és vonzó csúcsokat a *szellemi és születési arisztokratia* képviseli, — és *ennek* tartalmilag és számbelileg is minél magasabb fokon álló szellemi suprematiája bír döntő és alakító hatással állam-élet és nemzet-erősödés nézőpontjából.

De *Szathmáry*, noha lelki szemei előtt mint végső czél az exclusiv államosítás lebegett, és hite szerint, a mennyit az iskolá-

ból bármely tényezőnek átengedünk, annyit engedünk át az országból, vagy legalább is a nemzet erejéből és hatalmi feltételeiből, azért sem az *elérhető* czélt, sem feladatának korlátait soha nem téveszté szemei elől. Éles szeme átlátta, hogy az államosítás egész vonalon való keresztülvitelének sem a módja, sem az ideje még nem érkezett el: pénzügyi viszonyaink, hitfelekezeti érdekek, politikai intézmények és nemzetiségi tekintetek áthághatatlanak tetsző gátakként emelkednek.

Azért tehát, midőn mindezen körülmények szorgos figyelembe vételével a fennálló viszonyok között is realizálható, főntebb vázolt *részleges* államosítási tervét megteremtette, azt főleg az északi, északkeleti és délkeleti felföldek nagy tömbökben lakta nemzetiségi vidékei folyamvölgyeinek megszállása által igyekezett realizálni, hogy ily módon a nagy nemzetiségi tömegeket, ha egyelőre csak keskeny sávok által is, egymástól elválassza. E mellett különösen kedves eszméje volt, az erdélyi keleti megyékben, az oláh-tengertől körülvelt Háromszék, Csik, Udvarhely és Maros-Torda vármegyékbeli székely magyarság zömét az alföldi magyarsággal összeépíteni, még pedig egy kettős híd által, melynek egyik ága, értvén ez alatt az állami iskolák egyik hosszú láncolatát, Maros-Tordától — Szilágy és Bihar megyéken keresztül, a másik pedig a Maros völgye mentén húzódott volna *azon kettős czéllal*, hogy míg egyrészt a magyarságot összeköti, másrészt éket ver és elválasztja az éjszaki oláhságot az Erdély középvídekén lakótól és ezeket ismét a délvidéki oláhságtól.

Ezen kiváló érzékkel és mély belátással felállított terveknek realizálásán dolgozott azután *Szathmáry* csöndesen, zajtalanul; de — az ország pénzügyi viszonyaihoz mért dimenziókban — lankadatlan és buzgó kitartással: boldogan, hogy a miért egy élet javarészen küzdött, most keresztül is viheti.

És ezen, szilárd meggyőződés alapján, érett megfontolással létesült tervének kivitelében azután semmi sietség, semmi kapkodás, semmi szertelenség, semmi tétova, semmi ötletszerűség, és soha egy pillanatnyi megtántorodás: sem a barátság kedvezéséért, sem a nagyok kegyeiért; mert az ő szeme előtt mindig a közjó érdeke lebegett, saját énjének teljes háttérbe szorításával. Éveken keresztül készült, haladt a magasztos rendeltetésű alkotás, és a mester örömittasan legelteté rajta szemeit; miglen a nagy

munkától, melyhez lelkével forrva volt. hirtelen, váratlanul — a hűséges sáfár elszólított.

Az emberi erőt meghaladó túlfeszített munka, melyet *Szathmáry*, mint ministeri tanácsos hat éven által végzett, megörölte testi erejét, és a mind-gyakrabban jelentkező rosszullet arra készítet, hogy az 1897. év tavaszán több havi szabadságidőt kérjen egészségének helyreállítására. Fájdalom későn. Az első consultatio alkalmával már, az orvosi tudomány eltörte *Szathmáry* feje fölött a halálos ítélet pálcáját, és barátai, kik szenvedései nehéz napjaiban gyakran és gyakrabban keresték fel, hogy kissé elszórakozzák a nehezen szenvedőt: fájdalmas szemtanúi voltak fokozatos pusztulásának. Ő maga kezdetben még remélt és betegsége első hónapjaiban, mikor fájdalmai engedték, történeti tanulmányokkal foglalkozott, hogy megírja a m. tud. akadémia részére, mely az előző évben tagjai sorába választotta, székfoglalóul «*A magyar faj kulturmissiója a keleten*» című tanulmányát, a mely azonban mindjobban súlyosbodó bajánál fogva csak befejezetlen töredék maradt; töredék, mint kulturpolitikai terveinek és nemzeti törekvéseinek realizálása; töredék, — mint maga egész élete.

Szabadságidejének az 1897. évi szeptember hóban történt lejárta, *Szathmáryt* nem találta oly egészségi állapotban, hogy állását a minisztériumban elfoglalhatta volna. Ez a körülmény teljesen megtörte bizalmát, hitét és reményét javulása iránt. Pessimismusra hajló borongó lelke most már érezte, hogy pályájának alkonyulásához érkezett; látta, hogy a czél, amely után sóvárgott és mely felé életének minden törekvései irányozva voltak, csak részben van még elérve és egészen eléretni ő általa immár nem is fog, — és hogy a feladat, melynek biztos nyomán látta magát, csak egy lépéssel legfeljebb, ha van elébbre hozva a megoldáshoz most, midőn ő reá nézve a tevékenység tere lezáródik örökre.

Lelki állapotát mi sem tükrözi hűbben, mint az a tény, hogy barátai, kik felkeresték, ezentúl Jób szenvedései könyvének olvasásában találták elmerülve. És ebben a tényben rajzolódik *Szathmáry* sorsának egész tragikuma. Ő, a ki világot átjáró eszmékért hevült, és csak azért, hogy ezen eszmék egyik lángelméjű szószólójának műveit eredetiben olvashassa, nem sokalta egy idegen nyelvnek elsajátításával járó fáradsalmakat: most a türesnek és szenvedésnek könyvében keresett enyhet és vigasztalást.

Megfosztva munkaerejétől, elzárva élete céljától, akadályozva ideális törekvéseiben: valóban — miként Jób — ő is mindenét veszíté. Gyötrő fájdalmaira, testi és lelki szenvedéseire fenkölt lelkű, szerető hitvesének gondviselészerű, odaadó ápolása igyekezett enyhét hozni; azonban a súlyos csapást, mely a családra a sorstól szánva volt, ezen önfeláldozó szeretetnek legmeghatóbb megnyilvánulása sem bírta feltartóztatni.

De ha szenvedései szívettépőek valának is, és halála megváltás emberfölötti fájdalmaitól: a legkeserűbb pohár mégis elvonatott panaszos ajkai elől. Érzékeny szíve megkiméltetett a legrettegetesebb csapástól, mely e földi létben érhetne volna; mert kiváló tehetségű, ritka szorgalmú és nagy reményekre jogosító, egyetlen fia, neki is bálványozva szeretett szemefénye, az egész családnak büszke reménye — két héttel később követte őt az öröklétbe: magával vivén a lesújtott család vigaszát; édesanyjának jövőbe vetett hitét, életének minden örömét és a fájdalom hét tördöfésétől megtépott szívének könyörtelenül összezúzott reményeit. A betegségénél fogva ekkor már amúgy is elkerülhetetlenül közeli halálnak szánt apával szemben, az isteni kegyelem valóban teljes nagyságában nyilatkozott meg, midőn e megrázó csapás bekövetkezése előtt szólította őt magához: 1898. évi január hó 14-én.

Szathmáry 52 esztendőn élte. Aránylag kis életkor alatt nagy és szép életpályát futott át; élete gazdag volt küzdelmekben, de a közügyre értékes vívmányokban és egyéni sikerekben is. Becsületes, nemes törekvéseiért az isteni gondviselés megjutalmazta őt, midőn kedves, boldog házi tűzhelyt ada néki és a polgári javak legmagasabbjával, a közelismerés koszorújával övezte halántékait. Az óriási részvét, mely végtisztességtételén megnyilatkozott; a fájdalom, melylyel barátai koporsóját körülállották, és a mély bánat, mely nagyszámú elvtársai részéről őt sírjába kísérte: megmutatta, hogy sokan voltak, kik értették és átéreztek az ő intencióit és méltányló elismeréssel adóztak a zajtalan, de eredményeiben áldásos munkának, melyet ő soha nem csüggedő kitartással, páratlan állandósággal és szünetlen buzgósággal szolgált, de melyet befejeznie, nékie végzetétől meg nem adatott.

De ha a zászló kiesett is a lelkesen küzdő bajnoknak fáradt kezéből, mielőtt azt a vár fokára győzelmesen kitűzhette volna: ez nem csökkentí érdemeit. El zászlót ő szötte; ő emelte fel; köréje híveket ő toborzott: szötte pedig önzetlen hazaszeretetének és

nemes idealismusának tiszta színarany szálaiból ; fennen lobogtatta jobb napokban, erejének és munkabírásának teljében ; köréje czél-tudatos, összhangzó munkára Magyarország tanítócseregét legelőször ő egyesítette ; a társadalom minden rétegéből is toborzott táborába híveket és lelkesedést öntött beléjük az ő lelkesedéséből, midőn saját életével és tettei által példát mutatott, hogy a legféktlenebb realismusnak szertelen hullámcapásai között is, miként lehet és kell ideális nemzeti és hazafias czélokért, soha meg nem tántorodó állhatatossággal és nemes hévvel küzdeni mindhalálig — — híven és rendületlenül.